

Kes vastutab Eesti teaduse eest?

Nädalapäevad tagasi tutvustas Haridusministeerium Eesti teadlaskonda kahel leheküljel esitatud juhendiga sihtfinantseerimise taotlemiseks teadusteemade alusel. Autorit teeb murelikuks see juhend kolmest vaatenurgast vaadatuna, olles kord kõrvalt vaatav maksumaksja, juhendit kasutama asuv teadlane või siis teadusekspertiisi kogemust omav isik (Eesti Teadusfondi Nõukogu endine esimees).

Maksumaksja imestus

Maksumaksjana tahaks küsida, mis on saanud teemadest, mida finantseeriti käesoleval aastal? Käivitatuna üsna hiljuti ei tohiks neist üksi veel lõppeda, aga uus juhend nõuab juba nende katkestamist, sest teemade kriteeriumid on muutunud. Ehkki on investeeritud miljoneid, tuleks kõik unustada ja uute teemadega otsast alata. Ei, teadlane ei ole maksumaksja raha raisanud, ta teeb oma tööd kutsumusest ja mitte oma sümboolse palga eest. Ka nüüd valab ta sisu lihtsalt uude vormi, sest tuli selline käsk. Maksumaksja on aga umbusklik ja ei saa aru, kuidas nii suurte summade eest käivitatut võib lihtsalt pooleli jätta. Ta võiks veel rahule jääda, kui sihtfinantseerimise juhend näeks ette aruandlust tehtu kohta, mida eksperdid saaksid järgmise aasta finantside määramisel arvesse võtta. Aga aruandlust juhend ette ei näe.

Teadlase kimbatust

Teadlane, kes kollektiivi juhina asub uut teemat taotlema, on kimbatustes, kuidas peaks ta teema täitmiseks vaja minevaid ruutmeetreid kokku lugema. Kas see on hea, kui ta on meetreid kokku hoidnud ja ei laiuta, või on see halb? Kas teadur, kes kasutab ülikooli ühtset arvutuskeskust, võib ka keskuse ruutmeetrid oma kirjutuslaua all olevatele juurde liita? Ja kuidas käituda meetritega raamatukogus, mida ta kasutab? Vestlesin hiljuti sotsioloogiga, kes töötab põhiliselt kodus ja ei vajagi muid ruutmeetreid. Internetistumine teeb aga õige pea ilmselt meist paljudest “kodutöölised”...

Teadlane vaatab nõutult juhendi järgmist punkti, kus küsitakse temalt ja ta kollektiivilt viie aasta jooksul ilmunud 10 olulisema teaduspublikatsiooni loetelu. Kollektiivil on publikatsioone 60 ja kõik on olulised. Kuna aga toimub konkurss, siis tahaks teadlane teada, kas ta on nüüd oma 10 väljavalituga samaväärne teadlasega, kellel rohkem polegi hinge taga kui täpselt 10 artiklit ...

Ka tehnikateadlane on nõutu. Tema kollektiiv koosneb inseneridest, igaühel 10 publikatsiooni, aga sihtfinantseerimisele see kollektiiv ei kuulu, sest seal pole teadureid. Oleks “uusi reegleid” pisut varemgi viisakusest ette teatatud, oleks selles kollektiivis igast insenerist koguni kolm (!) teaduri võinud teha, sest teaduriks valimiseks piisab vaid kolmest publikatsioonist...

Eksperdi mure

Juhendis esitatud vormid saavad peagi teadlaste poolt täidetud ja taotlusi asub läbi vaatama Haridusministeeriumi juurde loodud Teaduskompetentsi Nõukogu. Oma pikaajase Teadusfondi eksperdi kogemuse juures oleks allakirjutanu selle nõukogu liikmena tõsiselt mures, sest otsustuste vastutus on liiga suur, aga informatsioon otsuste tegemiseks puudulik. Mõnelauselisest teema annotatsioonist ja põhjendusest ei selgu ju peaaegu midagi. Teadusfondi grantide taotlemisel, kus eraldatavad summad on suurusjärg väiksemad, soovitakse taotlejalt ometi põhjalikku 5 lk. pikkust informatsiooni, kust eksperdile selgub nii uuritava temaatika uudsus ja aktuaalsus, probleemide läbitöötatus, oodatavate tulemuste kaal, tegevusplaan ja ka see, milleks raha kavatsetakse kasutada. Selle materjali kokkupanemiseks on Teadusfond välja töötanud 46-leheküljelise juhendi, kust taotlejale selgub ka see, mida ja kuidas ekspert hindab. Viis lehekülge on piisav, et anda taotlejale võimalus end kõige paremini “müüa”, et võiks toimuda täisväärtuslik ja objektiivne konkurss.

Ministeerium on aga nüüd esitanud vaid 2-leheküljelise juhendi koos vormidega, mis sisaldavad

ebaselgusi, ja kus täielikult puudub see, mis aitaks mõista, kuidas eksperdid kinniste uste taga töötama asuvad ja kuidas nad taotlejatele 0,4 – 1,5 miljoni suurusi rahasummasid määravad.

Kui teema jääb finantseerimata

Diskussiooni vajavaks küsimuseks on see, mida tähendab, kui teema jääb finantseerimata. Kui näiteks ülikooli õppetooli teema jääb finantsideta, kas tähendab see siis professori või ülikooli vastava õppesuuna (ja ka üliõpilaste) karistamist? Võimetu professori jaoks on juba karistusmeetod olemas – tema mitte tagasi valimine. Mis aga puutub õppesuunda, siis peaks HM roll just õppesuuna päästmises seisma, aga mitte selle põhja laskmises koos professoriga, kes pole seisnud ülesannete kõrgusel. Praeguse sihtfinantseerimise stsenaariumi juures võib löögi alla sattuda kogu meie hariduskontseptsioon. Võib vastu väita – meil polegi vaja nõrku õppesuundi, eesmärgiks just olevatki tugevate teaduste ja tugevate õppesuundade väljasõelumine. Olen samuti seda meelt, et varem või hiljem jäävad ellu ainult tugevad. Aga selline protsess ei tohi stiihiliselt toimuda, hariduskontseptsioon peab terviklikuks jääma ja auke tuleb täita ressursside sinna suunamisega. Just nimelt nõrkadele aga vajalikele õppetoolidele, ja seejuures sinna väärilisi professoreid (näiteks väljast poolt Eestit) otsides ja neid kinni makstes.

Teadustegevuse finantseerimise mõttest

Üheks silmapaistvamaks tulemuseks rahvusliku teaduse säilitamisel oli Peeter Saari ja Helle Martinsoni eestvedamisel Savisaare Valitsuse ajal loodud teaduse finantseerimise grantisüsteem. Ometi on Eesti Teadusfond suhtunud selle süsteemi laienemisse suure vastutustundega ja grantirahade osakaalu suurendati aeglaselt. Möödunud aastal ulatus see 32%-ni kogu finantseerimismahust, millest edasi minna loeti ohtlikuks. Grantide eesmärk seisneb tulemuslikkuse ergutamises. Grantidest ülejääva rahasumma (loe: sihtrahade) funktsionaalseks eesmärgiks peaks aga olema teadustegevuse arengu stabiilsuse säilitamine. Stabiilsuse all tuleb mõista mitte *status quo* säilitamist (mis tähendaks stagnatsiooni), vaid teadusloome võimalustele kindlaks perioodiks garantii andmist. Praegu on sihtfinantseerimisest tekitatud grantisüsteemi dubleeriv mehhanism, grantide puhul on vaid summad väiksemad ja protseduur keeruline kuid usaldatav, seevastu sihtrahade korral on summad suurusjärgu suuremad, protseduur aga pealiskaudsem ja veel läbi töötamata. Tekkinud olukord ohustab tugevasti Eesti teadusasutuste arengustabiilsust. Ühe teadlase ettevalmistamine võtab aega 10-15 aastat, mistõttu oleks vastutustundetu asetada ta samasse situatsiooni juhutööliselega, kes igal hommikul suundub turule lootuses leida kasvõi ühekski päevaks sobiv tööots.

Kes vastutab?

Käesoleva sihtfinantseerimise idee kohaselt teeb ministeerium Teaduskompetentsi Nõukogu soovitusel ettekirjutuse teadusasutustele (ka ülikoolidele), kuidas need peavad teadusrahasis teemade lõikes kasutama. See on pretsedenditu, sest asutuste nõukogudelt on nüüd võetud igasugused võimalused finantshoobadega asutusi juhtida ning arengukontseptsioone realiseerida, seega on neilt võetud ka vastutus asutustes toimuva eest. Kes aga vastutab?

Sihtfinantseerimisest ja evalvatsioonist

Teadus- ja arendustegevuse korralduse seadus näeb ette 7 aasta tagant toimuvaid teadusasutuste evalvatsioone. Need peaksid olema versta-postid, kus võidakse teha tõsiseid otsuseid teadusasutuste suhtes, kusjuures viimased on aegsasti informeeritud kasutatavatest kriteeriumidest (kas loetakse “päid”, meetreid, publikatsioone või midagi muud). Iga-aastane sihtfinantseerimine, mida korraldab ministeerium ei peaks aga olema konkurss, nagu praeguses juhendis öeldud. See peaks olema tagasivaateline analüüs teadusasutuste 2-3 aastasele tegevusele (vastandina grantisüsteemile, mis tähendab ettefinantseerimist) koos mõningate muudatustega finantseerimisel. Teadusasutusi võiks hinnata “paremateks”, “keskmisteks” ja “halvemateks”, paremaid tuleks “premeerida” halvemate arvel mingi protsendi võrra, mis aga ei oleks nii suur, et halvaks nõrgemate edasise tegevuse. Asutuste hindamine teemade lõikes ei peaks aga tähendama seda, et ministeerium kirjutab ette, kuidas asutused oma eelarveid kulutada tohivad.

Raimund Ubar, Eesti TA akadeemik
Tallinn, 15.12.1997.